

Ilija Paczew

Rodzina bułgarska w XIX stuleciu widziana oczyma Polaka oraz w utworach autorów rodzimych

---

Prace Polonistyczne / Studies in Polish Literature 61/2, 189-198

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ilija Paczew

RODZINA BULGARSKA W XIX STULECIU WIDZIANA OCZYMA POLAKA ORAZ W UTWORACH AUTORÓW RODZIMYCH

Historyczne zbliżenie między Bułgarami i Polakami w XIX wieku określił wspólny los narodów cierpiących od obcego ucisku. Georgi S. Rakowski, Christo Botew i Petko R. Stawejkow, jedni z najwyrazistszych przedstawicieli bułgarskiego ruchu rewolucyjnego, nie pozostawali obojętni wobec idei i działalności wybitnych polskich działaczy na rzecz wyzwolenia narodowego, podtrzymywali pośrednie lub bezpośrednie więzi z emigrantami tego słowiańskiego kraju, chroniącymi się w Bułgarii i Rumunii po przegranych powstaniach. Przypuszczalnie właśnie nieprzeparte oddziaływanie polskich patriotów, których poznał G. S. Rakowski, było bodźcem do przyjęcia polskiego imienia przez tę znaną postać bułgarskiego odrodzenia¹. Nawet jeśli ocenimy takie postępowanie bułgarskiego rewolucjonisty jedynie jako zewnętrzne naśladownictwo, jedno nie ulega wątpliwości – jego zachwył bohaterstwem Polaków walczących o wolność oraz poczucie więzi z ich ideologią sprzeciwu zbrojnego jako jedyne go środka wybawienia.

Wybitna sympatia Bułgarów do Polaków nie była jednostronna, potwierdzały ją sygnały zwrotne, poświadczane przez różnorodne zjawiska życia społeczno-politycznego, wzrost zainteresowania w obszarze komunikacji kulturalnej między dwoma słowiańskimi narodami o zbliżonych dramatycznych losach. Liczne wiadomości o życiu Bułgarów w Imperium Tureckim w drugiej połowie XIX wieku przekazał polski badacz Aleksander Jabłonowski. Rezultaty swej podróży po ziemiach bułgarskich w 1860 roku ogłosił w od-

---

Ilija Paczew (ur. 1949) – Doc. Dr, wykładowca teorii i historii literatury bułgarskiej na Wydziale Filologicznym uniwersytetu w Wielkim Tyrnowie (Bułgaria); interesuje się teorią literatury i prozy bułgarskiej, a także bułgarską wersyfikacją. Opublikował książkę *Wiersz w utworze poetyckim* (2000). Od roku 2002 lektor języka bułgarskiego i wykładowca literatury w Katedrze Sławistyki Południowej UŁ.

¹ Fakt ten przytacza bułgarski literaturoznawca Emil Georgiew: *Polacy i formowanie się demokratycznej i rewolucyjnej ideologii i poetyki u bułgarskich pisarzy Odrodzenia Narodowego*, [w:] *Od Wisły do Maricy. 1681-1981*, Kraków 1981, s. 210; Por. także: J. Magnuszewski, *Stereotyp Polaka funkcjonujący w świadomości Bułgarów XIX wieku*, [w:] *Trzydzieście wieków Bułgarii. Materiały polsko-bułgarskiej sesji naukowej (Warszawa 28-30 X 1981 r.)*, pod red. J. Siatkowskiego, Wrocław 1983, s. 105-108; U. Kaczmarek, *Spod znaku Warneńczyka*, Poznań 2002, s. 13-37.

czynie naukowym, w którym zreferował poczynione etnologiczne i etnograficzne obserwacje². Ich przedmiot został dokładnie nakreślony: *Bułgarowie. Charakterystyczne cechy ich narodowego odrodzenia*³. Pośród słowiańskiego otoczenia Bułgarzy zostali opisani przez Jabłonowskiego, wraz z Czechami, jako etnosy najwcześniejszej włączające się w walkę odrodzeniową. Jako ważny wskaźnik odrębności ludu tej części Półwyspu Bałkańskiego Jabłonowski wskazał sławną historyczną przeszłość. Interesująca jest charakterystyka tego słowiańskiego narodu, ocenianego z pozycji cudzoziemca, który dokonywał porównań, aby odkryć najsilniejsze, najbardziej trwałe cechy etnosu⁴. Konkluzja badacza była następująca – przedłużająca się niewola Bułgarów do zamknięcia się w sobie i poszukiwania ocalenia w życiu rodzinnym.

Strategia ciemniejszego narodu budowania przestrzeni domowej jako bezpiecznego miejsca wobec przeciwności wrogiego mu świata została potwierdzona także przez innego polskiego autora – Józefa Hołubowicza, z którego książki można zaczerpnąć fakty i oceny dotyczące Bułgarów w pierwszej połowie XIX wieku⁵. Podobnie jak Jabłonowski, Hołubowicz określił charakterystyczne cechy usposobienia i zachowania Bułgara: „Wiśniak bułgarski to robotnik spokojny, pracowity i rozważny, dobry małżonek i dobry ojciec rodziny”⁶. Tak widziana struktura ówczesnej rodziny bułgarskiej była niewątpliwie źródłem zdrowych związków między wszystkimi jej członkami niezależnie od ich wieku. Umacniała poczucie jedności między pokoleniami zamieszkującymi wspólny dom. Dzieci nie opuszczały siedliska ojców, lecz nadal pracowały i wspomagały pomyślność rodu.

Oczywiście nie tylko wspólny byt zbliżał ludzi z rodzinnego kręgu. Nie mniej ważny był system wartości etnosu, formujący się we wspólnocie bliskich krewnych. W tym kierunku poszły też osady Jabłonowskiego, który dokonał porównania między Bułgarami a innymi narodowościami, aby wskazać różnice w warunkach wspólnego historycznego losu, który określa wartości i otoczenie rodziny:

Nad życie rodzinne nie ma też nic droższego dla Bułgara na świecie. Jego żona i jego pole – oto co przeważnie duszę jego zajmuje; poza obrębem pracy i „drogiego dobra” (miano czułe, nadawane towarzysze jego ciężkiego bytu) nic go nie zdoła roznamiętnić. Szuka on szczęścia jedynie w pożyciu domowym. W domu swym jest on też panem istotnym. Lecz i kobieta jako matka, jako żona, zajmuje tu równie niepoślednie miejsce; jest ona towarzyszką i doradczynią mężczyzny we wszystkim; gdy tymczasem kobieta grecka jest tylko pierwszym dzieckiem w domu męża. Miłość rodzinna wszystkich członków między sobą wielka; powaga ojca

² Zob.: *Pisma Aleksandra Jabłonowskiego*, t. 5: *Słowiańszczyzna południowa oraz Wołosza i Albania*, Warszawa 1911.

³ *Ibidem*, s. 223–237.

⁴ „...Jest to naród najbardziej cichy, potulny, ostrożny, najbardziej podejrzliwy, nieufny i zwarty w sobie, na koniec najmniej wojenny” (jw., s. 224).

⁵ Zob.: J. Hołubowicz, *Bułgaria, jej przeszłość dziejowa i jej obecne narodowe i religijne odrodzenie*, Kraków 1885.

⁶ *Ibidem*, s. 23. Wskazane cechy stanowiły dla autora podstawę do następującego oświadczenia: „Życie rodzinne w Bułgarii bardzo się pięknie przedstawia i mogłoby służyć za wzór urządzenia domowego; ma ono cechę ściśle patriarchalną” (*ibidem*, s. 28).

rodziny stanowcza. [...] Oto rodzina stoi tam wiekuiście jako opoka niewzruszona.

I w etnologii, i w literaturze zainteresowanie identyfikacją narodową wydobywa na pierwszy plan opozycję: swoje i cudze. Do ich interpretacji włączają się różne kategorie, z udziałem których wyjaśniane są stosunki wynikłe z religijnych, moralnych i społecznych różnic. Ale wygląda na to, że najbardziej odpowiednim podejściem jest analiza pozycji rodziny wobec inności. Kod rodowy przyjęty jest i w poetyce kulturowej jako środek pozwalający wejść w istotę zjawisk wyrażonych poprzez dyskurs artystyczny⁷. Istniejący archetyp myślowy o „narodzie jako wspólnocie rodzin” ułatwia interpretację podstawowych pojęć w komunikacji literackiej⁸.

W owych czasach narodowego fermentu pojawia się kilka utworów artystycznych napisanych przez Polaków. Autorzy na swój sposób podchodzą do rzeczywistości bułgarskiej, która generuje aktualne tematy z wyraźnym ukierunkowaniem na zryw do walki, jednakowo silny w obu krajach. To wyjaśnia, dlaczego właśnie w XIX wieku pojawiają się pisarze: Michał Czajkowski z powieściami *Kirdżali* (1839) i *Bułgarja* (1864), Zygmunt Miłkowski, bardziej znany pod pseudonimem Teodor Tomasz Jeż, jako autor powieści *Asan* (1860), *Zarnica* (1874) i *W zaraniu* (1886), Karol Brzozowski z powieścią *Deli Petko* (1876), który pod imieniem Sahi-beja wydał powieść *Krwawy dorobek* (1884), oraz W. Wołodzko. Spuściznę wymienionych twórców uzupełniają utwory kilku innych polskich pisarzy, których skusił bułgarski temat⁹. Oczywiście nie wszystko, co zostało przez nich napisane, ma znamiona literatury. Pisali także tendencyjne teksty artystyczne, których celem było usprawiedliwienie (poprzez przedstawienie w korzystniejszym świetle) politycznych poglądów przeciwnych bułgarskiej idei wyzwolenia, jak M. Czajkowski w powieści *Bułgarja*.

Do świata bułgarskiej rodziny w XIX wieku zwrócił się za pomocą środków powieściowego dyskursu Teodor Tomasz Jeż w powieści *Zarnica*. Jej kompozycja wprowadza czytelnika nie tylko w losy bohaterów, którzy reprezentują najlepsze cechy narodowe. Istotnie miejsce autor przeznaczył też dla przyrody, która stanowi ważny element kształtowania li-

⁷ Zob. więcej o funkcji poetyki kulturowej: R. Nycz, *Kulturowa natura, słaby profesjonalizm. Kilka uwag o przedmiocie poznania literackiego i statusie dyskursu literaturoznawczego*, [w:] *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze*, pod red. W. Boleckiego i R. Nycza, Warszawa 2002, s. 351–371, a także: G. Grochowski, *Blaski i cienie badań kulturowych*, „Teksty drugie” 2005 nr 1–2, s. 6.

⁸ Model „naród rodzin” Nadja Złatanowa komentuje: „Kulturowa korelacja: kosmos—ojczyzna—rodziny / chaos—obczyzna—zgraja oraz postać bohatera rodzinnego jako zbawcy narodu to dwa z najczęściej spotykanych przejawów aksjologii modelu narodu rodzin, które należą do jego struktury głębokiej, a ich ujawnienie wymaga pewnych zabiegów badawczych” (*eadem*, *Naród rodzin w świetle przekazów rodowych*, [w:] *Kategoria narodu w kulturach słowiańskich*, pod red. T. Dąbek–Wirgowej i A. Z. Makowieckiego, Warszawa 1993, s. 42–43).

⁹ Zob. szczegółowo: E. Георгиев, *Българската тема в полската литература и полското общество и литературно развитие*, [w:] *Stosunki literackie polsko-bułgarskie*, pod red. J. Słizińskiego, Wrocław 1971, s. 47–63; П. Диеков, *Българска тематика в полската литература през XIX век*, [w:] *Od Wisły do Maricy...*, s. 79–84.

terackiej przestrzeni. Uwaga pisarza skierowana jest także ku otoczeniu bohaterów, którzy są przezeń przeciwstawiani temu, co obce.

Narrator kreśli w *Zarnicy* losy rodziny Szumlańskich, uosabiającej patriarchalne zwyczaje ówczesnych Bułgarów. W opisie życia, w barwnej wielojęzycznej polski powieściopisarz podjął niektóre zjawiska epoki bułgarskiego odrodzenia, m.in. duchowe przebudzenie uciskanych w Imperium i ich pragnienie wniesienia swym dziełem nowego w życie ludzi. Ta charakterystyczna cecha rozpoczynającej swe oświecenie narodowości manifestuje się poprzez wizerunki Maricy Szumlańskiej i jej męża, absolwenta medycyny. Intryga w powieści przeciwstawia nowo przybitego lekarza medykowi Turkowi. Powodowana patriotycznymi pobudkami bułgarska rodzina zostaje zderzona z feudalnym, anachronicznym porządkiem świata. Wrogość otoczenia pisarz pokazuje w negatywnym świetle poprzez inność Turków i Greków; w ich indywidualnych portretach ujmuje ich charakter narodowy, porównując go z mentalnością bułgarską¹⁰.

Pod względem poznawczym polska powieść na temat bułgarski w wieku XIX poszerza wyobrażenie o rodzie jako oparciu, o rodzie, który czerpie siły ze zdrowej moralnie tradycji, przeciwstawiając się ciemniejszemu usiłującemu powstrzymać zacofanymi środkami wejście nowego, bardziej postępowego życia w *Zarnicy*. Niewątpliwie ta wartość utworu sprawiła, że w swoim czasie powieść Teodora Tomasza Jeża stała się lekturą zajmującą, a także świadectwem o ogólnoludzkim znaczeniu, oddziałującym na polskie społeczeństwo jako przykład. W istocie artystycznie i pragmatycznie idą ręką w rękę w tej epoce romantycznych uniesień, poszukiwania i tworzenia modeli nowego społecznego zachowania człowieka, który zaczyna uświadamiać sobie swą tożsamość i szukać dróg wyzwolenia z obcego ucisku. Ta dwukierunkowość sugestii artystycznej nie uobecnia się wyłącznie w powieści *Zarnica*, lecz jest wyróżniającą cechą w świecie przedstawionym innych wymienionych wcześniej utworów polskich autorów.

Wyłaniający się w tych tekstach obraz życia Bułgarów w epoce narodowych ruchów i powstań obejmuje różnorodne strony działalności: od scen z życia i zwyczajów po wydarzenia polityczne i historyczne, co jednak nie oznacza, że twórcy unikają prezentacji świata wewnętrznego bohaterów; koncentrują się oni na rozpoznaniu najwcześniejszych początków mentalności bułgarskiej. Potwierdzeniem tej strategii jest inna powieść Teodora Tomasza Jeża *W zaraniu*. Ekspozycja utworu łączy obraz przyrody podbitego kraju z urządzeniem domu bułgarskiej rodziny. Konfrontacji tej posłużył opis wystroju wnętrza domu karczmarza Peto, którego syn Stojan należy do głównych bohaterów – jego postępowanie jest osnową jednego z wątków w powieści:

W połowie domu służącej rodzinie mehandżego za mieszkanie prywatne, urządzenie wewnętrzne różniło się od tego, jakie się widzieć dawało w kawenie. Składało się ono z izby jednej, lecz nie było w niej ław ani żadnego do siadania sprzętu, ani nawet sof, w jakie zazwyczaj mieszkańcy zamożniejsi mieszkania swoje zaopatrywali. Robota

¹⁰ Zob. na temat tej powieści: B. Смоховска-Петрова, *България в творчеството на Зигмунт Милковски (Теодор Томаж Йеж)*, София 1955; W. Dmochowska-Petrowa, *Polskie powieści o bułgarskich walkach wyzwoleniczych drugiej połowy XIX wieku*, „Pamiętnik Słowiański” 1975, XXV, s. 73-93; Z. Niedziela, *Bułgarskie odrodzenie narodowe w powieściach T. T. Jeża*, [w:] *Trzydziecie wieków Bułgarii...*, s. 147-153.

stolarska nie dawała się spostrzegać w niczym, z wyjątkiem stolika krągłego, bardzo niskiego, postawionego bokiem pod ścianą. Na ścianach półki założone były naczyniami kuchennymi i stołowymi. Podłogę przykrywały w części rogózki wydeptane, pod ścianami spoczywały stopy poduszek podłużnych, słomą i wełną wypchanych i obciążniętych po jednej stronie perkalikiem wzorzystym, barwy brunatnej. Poduszki te służyły za pościel i do siadania. Powłoka na nich nie zalecała się świeżością. Pod jedną ze ścian, nad położoną na ziemi szeroką płytką kamienną, wznosił się okap komina, zaopatrzonego wewnątrz przekładzinami, od których zwisały łańcuchy, podtrzymujące kociołki miedziane. Przy progu na kołku grubym zawieszony był kociołek z wodą i na tymże kołku czerpak blaszany. Takim było umeblowanie i zaopatrzenie izby tej, będącej zarazem kuchnią, sypialnią, jadalnią i bawialnią.¹¹

W przytoczonym fragmencie ujawnia się zarówno stan majątkowy Peta, jak jego przynależność do określonej warstwy społecznej, wyróżniającej się kulturą warunków bytowania. Odmienne jest natomiast urządzenie domu hadži Christa, przedstawiciela zamożnych Bułgarów, co autor podkreślił rozmaitymi detalami. Punkt widzenia narratora przesuwają się po ogrodzie z drzewami owocowymi i różami, aby zatrzymać się w przestrzeni wnętrza:

Od podwórza wchodziło się do domu. Parter domu zajmowały kuchnia i spiżarnia. Część mieszkalna na piętrze składała się z dziesiątka izb, których rozkład przedstawiał się pod postacią labiryntu, dostępnego dla wtajemniczonych jeno. W izbach ściany wewnętrzne wszystkie były szafami i drzwiami od szaf, jako też drzwiami łączące izbę z izbą, rozpoznac się nie dawały. Przybysz, tajemnic rozkładu nie znający, dostawał się schodami głównymi do sieni, z tej zaś do obszernej o sześciu oknach komnaty, zwanej musafirlykiem (izbą gościnną). W komnacie tej, kobiercem zasłanej, przyjmowano gości. Umeblowanie jej z sof wyłącznie się składało; sofy, miękkie i szerokie, okrywała tkanina jedwabna; okna osłaniały firanki drogie, ściany, a raczej drzwi od szaf, zdobyło rzeźbienie misterne. We wszystkim tym w oczy się rzuciła wielka właściciela domu zamożność.¹²

Przeciwnieństwo wyglądu domów dwóch rodzin jest źródłem dopełniającym znajomość świata Bułgarów i ich warunków socjalnych przed wyzwoleniem. Świat powieściowy odsłania narastanie duchowych potrzeb współczesności oraz proces ustępowania zamkniętej przestrzeni nowym znakom czasu, co zostało wyeksponowane w wystroju mieszkania hadži Christa. Jako pisarz Teodor Tomasz Jeż wykorzystuje obrazowe możliwości przestrzeni, aby analizować charaktery bohaterów (np. Stojana, Anki, Piotra, baby Mokry, Grozdana i jego żony Bałkany) zarówno w granicach kręgu rodzinnego, jak poprzez ich stosunek do walki wyzwoleniczej. Dyskurs powieściowy obejmuje różne sytuacje, w których ukazują się postacie, i czyni z utworu rozległy obraz rzeczywistości miast i wsi bułgarskich w warunkach ucisku.

¹¹ T. T. Jeż, *W zaraniu*, Warszawa 1948, s. 17–18.

¹² *Ibidem*, s. 60.

Instytucja rodziny wyraża ideę wspólnoty zbudowanej w oparciu o pokrewieństwo między jej członkami. Tożsamość osoby poza przynależnością narodową przedstawia także pojęcie *rodu*¹³; jest on wykorzystany jako istotny środek w charakterystyce etnosu tak przez polskich autorów, jak w utworach literatury bułgarskiej. Już w *Historii słowianobułgarskiej* (1762) Paisjusz Chilendarski zwraca się do swych rodaków i wzywa, aby znali swój ród i język. Generator patosu wezwania do zachowania tego, co bułgarskie, zasadza się na rodzimie i właśnie ku jego szczytowym przejawom w sławnej przeszłości historycznej autor ukierunkowuje czytelnika. Siła dyskursu publicystycznego została użyta dla wymodelowania narodowej przestrzeni duchowej. Odtąd ta tendencja rodowego początku staje się emblematyczna dla literatury w okresie odrodzenia w Bułgarii.

W podejściu do rodziny literatura bułgarska w wieku XIX proponowała kilka modeli, których częsta obecność przekonuje o ich artystycznej produktywności. Jeden z tych modeli opiera się na motywie „nieszczęśliwej rodziny”, jak w nowelach *Nieszczęsna rodzina* (1860) Wasila Drumewa, *Porwana Stanka* (1864) i *Nieszczęsna Krystinka* (1870) Iliji Blyskowa¹⁴. Utwory te wprowadzają wprost w życie uciskanych Bułgarów poddanych samowoli ciemiężyciela.

Drugi model rodziny bułgarskiej reprezentują w prozie nowele *Bułgarzy dawnych czasów* (1872) i *Maminsynek* (1875) Ljubena Karawelowa oraz powieść *Pod jarzmem* (1889) Iwana Wazowa – klasyczny utwór literatury bułgarskiej. Swoiście została wyrażona idea rodziny przy przyjmowaniu Europy w komedii *Opacznie pojęta cywilizacja* (1871) Dobri Wojnikowa.

O rodzinie jako źródle intencji artystycznych można też wnioskować z utworów XIX-wiecznej liryki bułgarskiej. Przykładem jest pierwszy bułgarski poemat *Stojan i Rada* (1845) Najdena Gerowa. Utwór naśladuje reguły poetyki romantycznej, co jest widoczne w podstawowym konflikcie, w rozwoju akcji i rozwiązaniu. Motywem centralnym jest tu rodzina zorganizowana patriarchalnie. Właśnie patriarchalne stosunki są generatorem znaczeń artystycznych, w które zostali wprowadzeni główni bohaterowie poematu Gerowa Stojan i Rada. Ich miłość napotyka na opór matki, która nie akceptuje dziewczyny i wybiera inną synową. Poeta wprowadza do swego poematu obecny w folklorze motyw wmiśzania się trzeciej osoby w uczucia młodych zakochanych. Jak wcześniej wspomnieliśmy, w obserwacjach odnoszących się do życia rodzinnego Bułgara Jabłonowski podkreślił, że kobieta jako matka i żona ma swój decydujący udział w życiu domowym, ponieważ jest „towarzyszką i doradczynią mężczyzny we wszystkim”. Spostrzeżenie polskiego badacza ma w literackim dyskursie inną interpretację. Oto dlaczego Gerow nadał intrydze oryginalną pozycję. W intymność młodych wkracza matka, stawiając przed ich miłością przeszkodę nie do przezwyciężenia. Bohaterowie stają wobec dramatycznego wyboru w duchu bułgarskiej tradycji rodzinnej. Decyzja Stojana i Rady jest zgodna z normami patriarchalnymi życia w XIX wieku i umacnia ich wartość, bo młodzi podporządkowują się życzeniu matki.

¹³ Por.: T. Dąbek-Wirgowa, *Pochwała prostaczka w literaturze bułgarskiej XVIII i XIX wieku*, [w:] *Kategoria narodu w kulturach słowiańskich*, Warszawa 1993, s. 61–69.

¹⁴ Zob.: Н. Аретов, *България като „нещастна фамилия”*, „Език и литература” 1999 nr 1, s. 131–145.

Jednak w komunikacji literackiej tych czasów znaczące miejsce wydzielone zostało dla moralno-dydaktycznej wymowy utworu artystycznego – cel, który osiąga się różnymi metodami. Posłuszeństwo młodych to efekt bezpośredniego wpływu kodeksu moralnego człowieka odrodzenia, który nie sprzeniewierza się nakazowi rodziców. I jest to także reakcja obronna na rzecz tego, co rodowe, przeciwstawianego cudzemu (obcemu). Zadziałała ochronna funkcja rodu. Zamknięta przestrzeń rodziny rodzi wymagania wobec jej członków, których lojalność zostaje potwierdzona, gdy (swoją) indywidualność podporządkowują oni rodzinnej hierarchii. Intymne uczucie pozostaje pod władzą familijnych interesów. Oczywiście wymuszone małżeństwo z wyrachowania, a nie z miłości warunkuje dramatyzm w poemacie. Poeta nie pozostaje obojętny wobec rodowego konserwatyizmu w rządzeniu rodzinną wspólnotą, ani wobec przemocy w stosunku do skrytego świata kochających się ludzi. Proponowane przezeń rozwiązanie bliskie jest poetyce folkloru – potwierdzeniem autentycznych uczuć jest śmierć zakochanych, którzy pozostają razem. Klątwa matki rzucona na Radę, która odebrała jej syna, chociaż poprzez śmierć jest transformowana poprzez chwyt folklorystycznej konwencji o wyrosłych na ich grobach dwóch wysokich, rozłożystych drzewach splecionych koronami. Ikoniczna puenta odwołuje się do oczywistości – śmierć nie rozdziela kochanków.

Świat przedstawiony w poemacie Gerowa nasycony jest tragiczną intonacją tak opracowanego motywu niespełnionej rodziny – ofiary swoich czasów. Bohaterowie poddają się przemocy wobec ich miłości, kierowani zobowiązaniami moralnymi podporządkowania się wymaganiom społeczności rodzinnej, a to ich wyróżnia siłą ich cierpienia. Dyskurs liryczny wyraża się poprzez znaczenie wyższego rzędu – w sugestii, że śmierć nie stanowi kresu, lecz stanowi zwycięstwo miłości zakochanych. Tak opracowany motyw zetknięcia się norm patriarchalnych rodziny bułgarskiej z intymnym światem kochanków otrzymuje artystyczne rozwiązanie w granicach literackości motywowanej przez funkcje obronne tożsamości.

Indywidualnie zrealizowany został ów motyw przeciwstawienia inności również w poemacie *Źródło Białonogiej* (1873) P. R. Sławejkowa. Autor umacnia obraz „rodzimego” w opozycji do „obcego”. Dialog Gergany, która oczarowuje swoją urodą wezryra, jest w istocie obroną wiary i odpowiedzią na ponętne pokusy bajkowego życia:

Życia mego jesteś panem,
lecz woli mej nie jesteś!
Bez woli jesteś gospodarzem
mego martwego, zimnego serca...

Mentalność młodej Bułgarki została ucieleśniona w rzeczywistości trwałych wartości w jej życiu: domu, bliskich, pierwszej miłości, zadowolenia z codzienności i wspaniałości przyrody ojczyzny. Bohaterka Sławejkowa pozostaje w swoim wyborze wewnętrznie wolna – mimo tragicznego rozwiązania utworu. Sacrum jest zawarte w motywie folklorystycznym zamurowania cienia w czeszmie, którą Turek zamawia, aby uczcić dziewczynę. Gergana umiera, lecz nie zdradza swego rodu, czym poeta aluzyjnie nawiązuje do emblematycznego dla bułgarskiej tożsamości obrazu kobiety.

Oczywiście nie tyle kompleks zapóźnionego rozwoju literatury bułgarskiej nakierowywał twórców ku problematyce rodzinnej, trwale wpisanej tak w życie Bułgarów w niewoli, jak w warunkach odzyskania wolności. Temat rodziny ma charakter znaku w czasie i przestrzeni duchowości bułgarskiej, bowiem jest związany z jej ocaleniem. A to jeszcze bardziej wzmacnia jej rolę generatora nowych jąder znaczeniowych w literaturze.

Iwan Wazow również nie traci okazji wejścia w świat rodziny bułgarskiej w przeddzień bułgarskiego wyzwolenia. W znanej powieści tego autora *Pod jarzmem* w ekspozycji pierwszego rozdziału pt. *Gość* narrator referuje życie zamożnej bułgarskiej warstwy w trzeciej ćwierci XIX stulecia. Nieprzypadkowo w czasie wieczerzy rodziny czorbadzii Marko czytelnik poznaje opinię wielodzietnego ojca w kwestii wychowania. Bułgar ten dba o kształtowanie w swoich dzieciach poczucia własnej wartości i uczy je godnego życia. Według niego ideał dobrze wychowanego człowieka sprowadza się do wolności zwyczajów, co rozumie jako uczciwość i zaufanie oraz jako przestrzeganie etykiety w stosunkach z ludźmi; wychowanie wymaga religijności, szacunku, wykształcenia. Marko Iwanow pragnie zostać wybrany na członka komitetu szkolnego, ale unika zobowiązań względem konaka (tureckiego urzędu), gdyż nie chce współpracować z nieprzyjacielem. Ceni śmiałość i przedsiębiorczość i jest przeciwny praktyce straszenia dzieci Turkami, a w swej rodzinie podtrzymuje nastroje wolnościowe.

Semantyczna strona ekspozycji jest warunkiem uwolnienia jej od funkcji przyciągania uwagi w budowie utworów z fabułą przygodową i nakierowania jej na rodzinne zwyczaje Marko Iwanowa. W następnych rozdziałach narrator wprowadza w życie rzemieślników, duchowieństwa, inteligencji, czorbadzich, a nawet wieśniaków, ogarniając w ten sposób różnorodne środowiska narodu bułgarskiego tych czasów, i przedstawia wiarygodny obraz stosunków w rodzinie oraz w szerszej pojętej społeczności w przeddzień powstania.

Kompozycja powieści uwzględnia również przestrzeń w domu tej bułgarskiej rodziny. Jeśli nawet niektóre przedmioty w pokoju czorbadzii Marka wyglądają niezwykle, to właśnie jako niezwykle mają znaczenie dla charakterystyki zarówno ich właściciela, jak ducha czasów, w których żyje on i współbohaterowie powieści. Np. obrazy wiszące na ścianach świadczą zarówno o poczuciu wartości właściciela składających się na kolekcję wizerunków traktowanych jako znaki kulturowe, o jego smaku estetycznym, jak też o niezaspokojonym pragnieniu Bułgara obcowania z dziełami sztuki. Oto dłaczego właśnie najpiękniejsze miejsce w domu zostało przeznaczone dla obrazów.

Opis pokoju gościnnego wprowadza nie tylko w bytowanie, lecz wskazuje trwałe cechy i wyraziste przejawy bułgarskiej mentalności: duchowości, przynależności rodowej, obyczajów, psychologii¹⁵. W sposób jedyny w swoim rodzaju, osiągalny wyłącznie środkami komunikacji literackiej (artystycznej), zarysowuje się przed czytelnikiem

¹⁵ Zob.: T. Poźniak, *Bułgarska mentalność narodowa w twórczości Iwana Wazowa. Problem odszczepieństwa*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, pod red. K. Galon-Kurkowej i T. Klimowicza, Wrocław 1997, s. 80-91; T. Poźniak, *Dom i świat w twórczości Iwana Wazowa*, [w:] *Studia nad językami i kulturami europejskimi*, pod red. A. Furada, Wrocław 1998, s. 43-54; J. Sujecka, *Idea bułgarska i jej słowianofilsko-okcydentalistyczne konteksty (Na przykładzie twórczości I. Wazowa)*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 9, Warszawa 1998, s. 237-242; И. Хаджийски, *Бит и душевност на нашия народ*, София 1966.

swoista biografia epoki. Jako pamięć rodziny stare ikony są czymś świętym dla baby Iwanicy (matki Marka), z którymi ona nie potrafi się rozstać, ponieważ nie ich wartość materialna, lecz sentymentalna i upływający czas czynią je bezcennymi.

Przedmioty nie są jedynie częścią przestrzeni, są one również nie mniej wyrazistym znakiem indywidualności osób, do których należą, którym służą lub które usilnie dążą do ich zdobycia i zachowania. A im bardziej wyraziste jest to pragnienie posiadania, tym bardziej wyrazista i przekonująca jest charakterystyka bohaterów w otoczeniu materii. Nieodłączny element świata człowieka – przedmiot, oddziałuje w dyskursie literackim niewątpliwą siłą detali i skutecznie pokonuje przemijanie, czyniąc przeszłość i zmarłych obecnymi. Właśnie stara kobieta uosabia pamięć rodową, więź między przeszłością a teraźniejszością, poprzez wprowadzoną do jej wypowiedzi replikę o przeżywaniu przedmiotów oraz o stosunku do rodzinnych pamiątek.

Gusta i potrzeby ludzi kierują ku czasowi historycznemu, co zostało wyrażone w tematach litografii. Za opisem każdego z przedmiotów zarysowuje się pole semantyczne ze stałymi znakami kultury bułgarskiej nawet w codziennej przestrzeni domu. W tej sytuacji narracja ustępuje miejsca opisom tego, co materialne, aby modelować niepowtarzalny obraz psychologii narodu w jednej z jej wielkich odsłon – Powstania Kwietniowego 1876 roku. Znaczenie przedmiotów zostało uchwycone w ich uduchowionej istocie i obrazowej ekspresywności. Oprócz tego personifikacja nie jest dowolna, ponieważ za źródło ma ponownie pamięć. Narracyjna perspektywa określa świat, w którym przywiązanie do jednej niezbędnej rzeczy jest tak silne, że stary zegar czorbadzii Marka porównany został do chorego człowieka, wobec którego podejmowane są starania przedłużenia jego życia, ponieważ symbolizuje przestrzeń domu rodzinnego. Rodzinna galeria gromadzi eksponaty w jednym miejscu wyjątkowo trwałym i bezpiecznym od zewnętrznej ingerencji, wypełnionym rodzinnymi pamiątkami, które mimo iż zostały opisane i ukazane w ich wymiarze materialnym, są przede wszystkim sferą generującą duchowość – zachowaną wiarę i nadzieję pozytywnej zmiany.

Z powyższych obserwacji wypływa wniosek, że w literaturze bułgarskiej w epoce odrodzenia formowała się swoista poetyka rodowego początku, typologicznie bliska także pisarzom innych krajów słowiańskich. Wysiłki przypominanych tutaj autorów polskich wniesienia indywidualnego wkładu w nadanie sensu tematowi bułgarskiemu zostały udokumentowane w utworach, które noszą znamiona literatury o niewątpliwej sile artystycznej. Objaśniały one obraz rodziny bułgarskiej zbudowany tak, by adekwatnie wyrazić przekonanie autorów o specyficznej tożsamości narodowych doświadczeń i paralelach między bułgarską i polską rzeczywistością historyczną. Prezentowane przez nas egzemplifikacje literackie świadczą również o istnieniu zbieżności kulturowych, które pociągają badacza ich doniosłością w historycznym i duchowym rozwoju obu krajów.

Ilija Paczew

THE BULGARIAN FAMILY SEEN THROUGH POLISH EYES
AND IN THE WORKS OF BULGARIAN WRITERS

(summary)

The intention of this study goes beyond the scope of the purely Polish vision: based on findings related to the otherness notion it analyzes the family's national identity as treated in the literary works of the Bulgarian writers at that time. The emergence of the family motif in conformity with the Bulgarian national spirit of the time has been traced out in the structure of concrete lyrical and narrative genres. The family theme is an inseparable part of the self-other theme developed by authors like *Naiden Gerov*, *Petko Slaveikov*, *Lyuben Karavelov* and *Ivan Vasov*. Undoubtedly, a contribution to the development of contemporary Bulgarian literature, it testifies to the existing interest in the universal human themes already skillfully exploited by foreign writers.